

e-makâlât

Mezhep Araştırmaları Dergisi

Journal of Research of Islamic Sects

e-ISSN: 1309-5803

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Haziran | June 2026

Mîrzâ Mahdûm'un Mezhepler Tarihi Yazıcılığındaki Yeri ve Yöntemi

The Place and Method of Mirzâ Makhdûm in the Historiography of Islamic Sects

Şehmus CANKURT

Sorumlu Yazar | Corresponding Author

Dr. | Dr.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Midyat İlçe Müftülüğü, Din Hizmetleri Uzmanı

Presidency of Religious Affairs, Midyat District Mufti's Office, Religious Services Expert

Mardin, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-6380-571X>

sehmuscankurt4747@gmail.com

Fevzi RENÇBER

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İslâm Mezhepleri Tarihi

Şırnak University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, History of Islamic Sects

Şırnak, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-5676-7871>

fevzirencber@gmail.com

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 08.04.2026

Kabul | Accept: 29.06.2026

Yayın | Publish: 30.06.2026

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1925608>

Atıf | Cite As

Cankurt, Şehmus – Rençber, Fevzi. "Mîrzâ Mahdûm'un Mezhepler Tarihi Yazıcılığındaki Yeri ve Yöntemi". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 19/1 (Haziran 2026), 138-155.

<https://doi.org/10.18403/emakalat.1925608>

Not | Note

Bu çalışma Doç. Dr. Fevzi RENÇBER danışmanlığında 24.04.2024 tarihinde tamamlanan "Mîrzâ Mahdûm ve Şiilik Eleştirisi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Şırnak Üniversitesi, Şırnak, Türkiye, 2024).

This study has been prepared based on the doctoral dissertation titled "Mîrzâ Makhdûm and the Criticism of Shi'ism" completed on 24.04.2024 under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Fevzi RENÇBER. (Doctoral Dissertation, Şırnak University, Şırnak, Türkiye, 2024).

Yazar Katkı Oranları:

Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Araştırma-Veri Analizi-Doğrulama: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi: Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contribution Rates:

Conceptualization: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Data Curation: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Investigation-Analysis-Validat: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Writing: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Writing - Review & Editing: Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Mirzâ Mahdûm, Safevî döneminde yaşamış, ilmi ve kazâî kimliğiyle temayüz eden, özellikle Şii'lik eleştirileri ve mezhepler tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan önemli bir Osmanlı âlimidir. Bu araştırma, onun mezhepler tarihi yazıcılığındaki yeri ve yöntemi konusunu ele almaktadır. Çalışma, Mahdûm'un İslâm Mezhepleri Tarihi biliminde yaptığı katkılarla sınırlıdır. Amacımız, Mahdûm'un İslâm Mezhepleri Tarihi hakkındaki görüşlerini açıklamak, bu görüşlere ilişkin değerlendirmelerde bulunmak, eserini yazarken izlediği yöntemleri, bu alana getirdiği yenilikleri ve mezheplerin ortaya çıkış süreçlerine dair yaptığı yorumları tespit etmektir. Mahdûm'un fikrî yapısının şekillendiği dönemi, hayatını ve *Kitâbü'n-Nevâkid li-Zuhûri'r-Ravâfid* adlı eserini ele alarak genel bir değerlendirme yapılmış, ardından bu eser üzerinden gerçekleştirilen incelemelere yer verilmiştir. Eserin yazılış amacı, içeriği ve reddiye geleneğindeki yeri gibi unsurlar üzerinde durulmuştur. Müellifin dinî ve siyasi görüşleri, itikâdi anlayışı, bilgi kaynakları ve usulü ile birlikte eleştirel düşünce yapısı da araştırmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca, eserde yer alan Râfîzî grupların inançlarına dair bilgiler verilmiş ve bu inançlar diğer Şii fırkalarla karşılaştırılmıştır. Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmıştır. Veriler, betimsel ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiş ve konu tarihsel, sosyolojik ve mezhebi açıdan değerlendirilmiştir. Araştırmada, yazarın *en-Nevâkid* adlı eserinin yanı sıra, klasik ve günümüz kaynaklarından da yararlanılmıştır. Sonuçta, Mirzâ Mahdûm'un İslâm Mezhepleri Tarihi alanına yaptığı katkılar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Safevî, İmâmiyye, Mirzâ Mahdûm, en-Nevâkid.

Abstract

Mirzâ Makhdûm was a prominent Ottoman scholar who lived during the Safavid period and distinguished himself through his scholarly and judicial identity, particularly with his works on the criticism of Shi'ism and the history of Islamic sects. This study examines Mirzâ Makhdûm's place and methodology in the historiography of Islamic sects. The scope of the research is limited to his contributions to the discipline of the History of Islamic Sects. The aim of this study is to explain Makhdûm's views on the history of Islamic sects, evaluate these views, identify the methodology he employed in composing his work, determine the innovations he introduced to the field, and analyze his interpretations regarding the emergence of Islamic sects. A general assessment is first made by examining the intellectual milieu that shaped Makhdûm's thought, his life, and his work *Kitâb al-Nawâqid li-Zuhûr al-Rawâfid*. Subsequently, analyses based on this work are presented. Particular attention is given to the purpose of the work, its content, and its place within the tradition of refutational literature (*raddiyya*). The author's religious and political views, theological perspective, sources of knowledge, methodological approach, and critical intellectual framework are also examined. Furthermore, the beliefs of the Râfîzî groups discussed in the work are presented and compared with those of other Shi'i sects. This study employs document analysis, one of the qualitative research methods. The collected data were analyzed through descriptive and content analysis, and the subject was evaluated from historical, sociological, and sectarian perspectives. In addition to Makhdûm's *al-Nawâqid*, both classical and contemporary sources were consulted. The findings of the study reveal Mirzâ Makhdûm's contributions to the field of the History of Islamic Sects.

Key Words: History of Islamic Sects, Safavid, İmâmiyya, Mirzâ Makhdûm, al-Nawâqid.

Giriş

Safevî iktidarı, başlangıçta tasavvufî bir hareket niteliği taşıırken, kısa sürede siyasi bir devlete dönüşmüş ve bu dönüşüm mezhebî bir tercihle pekiştirilmiştir.¹ Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinin ardından İmamiyye Şii'liğini resmî mezhep ilan etmesi, salt dinî bir tercih olmanın ötesinde, merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik siyasi bir hamle niteliği taşımaktadır. Bu süreçte hutbelerde Şii söylem yerleştirilmiş, Sünnî unsurlar tasfiye edilmiş ve idarî yapı yeni mezhebî kimliğe göre yeniden düzenlenmiştir.² Devlet eliyle yürütülen propaganda, Cebel-i Âmil gibi bölgelerden Şii ulemânın transferi ve toplumsal baskılar, mezhebin siyasallaştırıldığını göstermektedir.³

Bu dönüşüm, yalnızca inanç alanıyla sınırlı kalmamış hukuk sisteminin Ca'ferî fihna göre düzenlenmesi, idarî kadroların yeniden yapılandırılması ve muhalif unsurların tasfiyesi gibi geniş kapsamlı sonuçlar doğurmuştur.⁴ Safevîler, dış politikada da mezhebî kimliği belirleyici bir unsur olarak kullanmış özellikle Osmanlı Devleti ile ilişkiler, Sünnî-Şii ayrışması ekseninde ideolojik bir çatışmaya dönüşmüştür.⁵ Anadolu'daki Kızılbaş unsurlar üzerinden yürütülen

¹ Halil İbrahim Bulut, "Safevîlerin Ehl-i Sünnet Karşısı Politikaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 76 (01 Aralık 2015), 15-30.

² Sayın Dalkıran, *İran Safevî Devletinin Kuruluşu ile Osmanlı-İran İlişkilerinde Şii'liğin Rolü* (Uşak: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2022), 173.

³ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih, thk. Abdülhüseyn Nevâi* (Tahran: İntişârât-i Esâtîr, 1384), 1/45-50.

⁴ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 68-73.

⁵ Mehmet Çelenk, *16-17. Yüzyılda İran'da Şii'liğin Seyri* (Bursa: Emin Yayınları, 2023), 220.

nüfuz mücadelesi Osmanlı açısından ciddi bir iç güvenlik meselesi hâline gelmiş, bu gerilim Çaldıran Savaşı ile zirveye ulaşmıştır.⁶ Daha sonra Amasya Antlaşması ile siyasî bir denge kurulsa da mezhebî rekabet varlığını sürdürmüştür.⁷

Bu bağlamda Mirza Mahdum, Safevî dönemi mezhebî ve siyasî dönüşümün bireysel düzeydeki yansımalarını gösteren önemli bir örnektir. Sünnî bir çevreden gelen ve Safevî bürokrasisinde görev alan Mirza Mahdum, Şiîliğin resmî ideoloji hâline gelmesiyle birlikte artan baskılar sebebiyle yönetimle ihtilafa düşmüş ve Osmanlı topraklarına yönelmiştir.⁸ Onun hayatı, Safevî mezhep politikalarının kurumsal boyutun ötesinde, entelektüel ve toplumsal düzeyde de derin etkiler doğurduğunu göstermektedir.

Mîrzâ Mahdûm olarak tanınan Mu'innüddîn Eşref eş-Şîrâzî, (öl. 996/1587) 16. (906-1009) yüzyılda Safevî Devletinden göç ederek Osmanlı Devleti'ne sığınana ve her iki devletin dinî, siyasî, sosyal ve kültürel yaşamında eleştirel yönüyle iz bırakan önemli âlimlerdendir. Şüphesiz Osmanlı ve Safevî döneminde yaşamış bilginlerin ortaya koydukları eserler, bu iki devletin düşünce yapısını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yönüyle Mîrzâ Mahdûm'un hayatının ve önemli eseri *en-Nevâkid*'in ele alınarak incelenmesi sosyo-politik ve kültürel açıdan önem arz etmekte ve kaynaklık yapacağı düşünülmektedir.

Müellif, *en-Nevâkid* adlı eserinde ortaya koyduğu görüşlerle araştırmacılara, o dönemde meydana gelen hadiseleri inceleme imkânı sunmuştur. Zira *en-Nevâkid*'in kaleme alındığı dönem, Safevî ve Osmanlı Devleti arasında ciddi çatışmaların yaşandığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Buna ek olarak, Mahdûm'un hem Safevî hem de Osmanlı hayatı incelenmiş genel olarak yaptığı faaliyetler ve İslâm Mezhepleri Tarihine yaptığı katkılar ortaya konmuştur. Bu bağlamda, araştırmada temel çalışma alanını oluşturan Mahdûm'un hayatı üzerinden bir değerlendirme de yapılmıştır. Ayrıca, Mahdûm'un *en-Nevâkid* isimli reddiyesiyle somutlaşan eleştirileri, yaşadığı dönemde güçlü bir iz bırakmış ve kendinden söz ettirmiştir.

Mahdûm üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. İngilizce literatürde yalnızca iki makale, bir yüksek lisans ve bir doktora tezi bulunmakta ayrıca Suudi Arabistan'da hazırlanmış bir yüksek lisans tezi de mevcuttur.⁹ Bunun yanında, esere dair az sayıda kısa Arapça kitap ve risâle kaleme alınmış buna karşılık Şii yazarlar tarafından Mahdûm'u eleştiren çok sayıda Farsça eser ortaya konulmuştur.¹⁰ Mevcut akademik çalışmalar genel olarak Mahdûm'un kısa hayatı, mezhebî kimliği ve siyasî-entelektüel rolü etrafında yoğunlaşmaktadır. Nitekim Rosemary Stanfield'in doktora tezi, Mahdûm'un Safevî sarayındaki konumunu ve Şiîliğe yönelik eleştirilerini tarihsel bağlamda incelerken¹¹ Rumeysa Nur Şahin'in yüksek lisans çalışması Osmanlı-Safevî geçiş sürecini daha analitik bir çerçevede ele almıştır.¹² Shohreh Gholsorkhi Mahdûm'un II. İsmâil üzerindeki etkisine odaklanırken,¹³ Kioumars Ghereghlou ise onun Osmanlı ilmiye teşkilatındaki konumunu ve dönüşümünü analiz etmiştir.¹⁴

Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, Mahdûm'un hem mezhebî kimliği hem de iki büyük imparatorluk arasındaki hareketliliği bağlamında ele alındığı, ancak konunun hâlen daha derinlikli ve bütüncül araştırmalara ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma, söz

⁶ Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 186.

⁷ Abdolvahid Soofizadeh, "Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Rekabeti (1555-1618)", *OTAM* 43 (Bahar 2018), 165-179.

⁸ Mîrzâ Mahdûm. el-Hasanî el-Hüseynî eş-Şerîf el-Cürcanî eş-Şîrâzî İbn Seyyid Şerîf Mu'uniddîn, *Kitâbü'n-Nevâkid li-zuhûri'r-Ravâfid* (İstanbul: Topkapı Kütüphanesi, III Ahmed, 001828), 10a.

⁹ Mîrzâ Mahdûm, *en-Nevâkid li zuhûri'r-Ravâfid li Mu'innüddîn Şerîf Hüseyin Diresetun ve Tahkikun el-Kismul evveli*, thk. Enes İbn Said b. Musfer el-Kahtani, (Mekke: Ummu'l-Kura, 1421/2000), 1-359.

¹⁰ Bk. eş-Şehid el-Kadî es-Seyyid Nuriddin Şerafeddin el-Mar'âşî el-Hüseynî et-Tüsterî, *Mesaibu'n-Nevasib fi'r-Reddi Ala Nevakidi'r-Revafid*, thk. Kays el-Attar (Kum: Nikarş-Delil Ma, 1426) Mîrzâ Mahdûm'u eleştirmiş ve ona karşı bir reddiye olarak *Meşâ'ibü'n-nevasib* adlı eserini kaleme almıştır.

¹¹ Rosemary Stanfield Johnson, *Sunni Survival in Safavid Iran: Anti-Sunni Activities during the Reign of Tahmasp I*, Volume 27, Issue 1-4, 1994.

¹² Rumeysa Nur Şahin, *Mirza Makhdum between Two Worlds: A Safavid Sadr in The Ottoman Worlds and His Refutation of the Qizilbash Beliefs* (İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2019.

¹³ Shohreh Gholsorkhi, "Ismail II and Mirza Makhdum Sharifi: An Interlude in Safavid History", *International Journal of Middle East Studies*. 1994;26(3):477-488. doi:10.1017/S002074380006075X.

¹⁴ Kioumars Ghereghlou, "A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Makhdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy", *Osmanlı Araştırmaları* 53/53 (Aralık 2018), 153-194. <https://doi.org/10.18589/oa.631995>.

konusu eksikliği gidermeyi amaçlayarak Mahdûm'un eserini yüzeysel değerlendirmelerin ötesinde, kapsamlı ve sistematik bir incelemeye tabi tutmaktadır. Bu doğrultuda, İslam mezhepleri tarihi ve düşüncesine ilişkin daha derin ve bütüncül veriler ortaya konulmakta elde edilen bulguların temel İslam bilimleri açısından da önemli katkılar sunduğu gösterilmektedir. Ayrıca müellifin dönemin dinî, ilmi ve siyasî gelişmelerine yaptığı atıflar ile kendi gözlemlerine yer vermesi, çalışmanın özgün değerini artırmaktadır. Bu yönüyle araştırma, Mahdûm'u tarihsel bir şahsiyet olmanın ötesinde, eserlerinin içerik ve düşünce yapısını felsefi, edebî ve tarihi bağlam içerisinde değerlendiren bütüncül bir yaklaşımla ele almakta böylece literatürdeki derinlik eksikliğini gidererek onun düşünsel mirasını görünür kılmakta ve İslam düşünce tarihi içindeki yerini daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yaklaşık dört yüz yıl önce yaşanan siyasî ve itikâdî olayların günümüze aktarılması ve bu önemli verilerin alanda araştırma yapacaklara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kısa girişin ardından Mahdûm'un hayatı, eserleri ve İslâm mezhepleri tarihi alanındaki yeri ele alınacaktır.

1. Mîrzâ Mahdûm'un Hayatı ve Eserleri

Mîrzâ Mahdûm *en-Nevâkid* adlı eserinde aktardığı bilgilere göre, kendisini Mu'înuddîn Eşref eş-Şîrâzî olarak tanıtmaktadır;¹⁵ ancak Mîrzâ Mahdûm olarak şöhret kazanmıştır. 947/1540 yılında Şîraz kentinde doğmuştur.¹⁶ Soyu hem Hasan hem de Hüseyin'e dayandığı için seyyid ve şeriftir.¹⁷ Hocası ve aynı zamanda amcası olan Seyyid Murtaşâ'dan akli ilimleri tahsil etmiştir. Yemen ve Haremeyn-i Şerifeyn'in önde gelen âlimlerinden ise nakli ilimleri, özellikle hadis ilmini öğrenmiştir. Bu âlimler arasında Abdurrahman b. Ziyâd ez-Zebîdî ile İbn Hacer el-Mekkî (ö. 1562) zikredilebilir. Mukaddime ve riyâzat ilimlerini ise Takiyyiddin Ebû'l-Hayr el-Fârisî'den (ö.?) tahsil etmiştir.¹⁸

Mahdûm, fakih, usûlcü, müfessir, muhaddis, edip ve şair kimliğiyle temayüz etmiş çok yönlü bir âlimdir. Sahip olduğu bu zengin ilmi birikimin yanı sıra, mezhepler tarihi alanında da araştırmalar gerçekleştiren ve bu sahada yetkinliğiyle öne çıkan bir müellif olarak değerlendirilmektedir. Birçok ilim dalına vukûfiyet kazandığı, ilmi müzakerelerdeki yetkinliği ve etkileyici hitabetiyle temayüz ettiği ifade edilmektedir. Kırk yedi yıllık ömrünün otuz yedi yılını Safevî topraklarında on yılını ise Osmanlı topraklarında geçirmiştir. Şah Tahmasb ve Şah II. İsmâil dönemlerinde görev almış; özellikle Şah II. İsmâil döneminde şahın teveccühüne mazhar olmuş ve devletin üst düzey yönetici kadrolarında görev yapmıştır.¹⁹ Mahdûm'un telkinleri doğrultusunda Şah II. İsmâil'in Şii mezhebini terk ederek itikatta Sünniliği, amelde ise Şâfilîği benimsediği; bu çerçevede ta'n ve la'n uygulamalarını yasakladığı ve söz konusu yasaklara riayet etmeyenleri cezalandırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Şah'ın, medrese, tekke ve cami duvarlarında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e yönelik hakaret içerikli ifadeleri kaldırttığı da kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak bu politikaların Şii çevrelerce tepkiyle karşılandığı ve nihayetinde bu uygulamaların, onun katledilmesine giden süreci hazırladığı değerlendirilmektedir.²⁰

Osmanlı Devleti'nde de Sultan III. Murad tarafından takdir edilen Mahdûm, müderrislik, nakîbuleşraflık,²¹ Mekke, Medine, Diyarbakır ve İstanbul gibi Osmanlı'nın önemli kadılık

¹⁵ Mahdûm, *Kitâbu'n-Nevâkid*, 8b.

¹⁶ Mahdûm, *Kitâbu'n-Nevâkid*, 156b; Rosemary Stanfield makalesinde Mîrzâ Mahdûm'un doğum tarihinin 951/1544-45 olduğunu belirtmiştir. Oysaki Mahdûm'un doğum tarihi 947/1540 yılıdır. Zira o, *Kitâbu'n-Nevâkid* adlı eserinde h. 972 yılında 25 yaşında olduğunu belirtmiştir. Bu da h. 947 ye tekabül etmektedir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda doğum tarihinin 947/1540 yılı olduğu söylenebilir.

¹⁷ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 202a; Ayrıca Şerif ve Seyyidler için bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/40-43.

¹⁸ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 203b.

¹⁹ Bazı kaynaklarda Mahdûm'un Safevî devletinde sadr makamına getirildiği ve bu görevi bir dönem icra ettiği belirtilmektedir. bk. Rosemary Stanfield, *Mirza Makhdûm Sharifi: A 16th century Sunni sadr at the Safavid Court*. (New York: New York University ProQuest Dissertations Theses 1992), 9317609; Sadr makamı tabiri için bk. Gülay Karadağ Çınar, Safevi Devletinde Dinî Otoritenin Temsilcisi Şâhlar ve Şii Ulemâyla İlişkileri, *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1 (Temmuz 2017), 11-5135/414-419.

²⁰ İskender Bey Münşi-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-Âra-yi Abbâsi*, çev. Ali Genceli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 1/215.

²¹ Daha geniş bilgi için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbuleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322-324; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşraflık", *Marife* 4/3 (Kış 2004), 431-438; Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 89.

merkezlerinde kadılık gibi birçok görev icra etmiştir. 8 Muharrem 996/9 Aralık 1587 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir.²²

Ehl-i Sünnet geleneğinden beslenen Mahdûm, Safevîler döneminde Rafizilerin Ehl-i Sünnet geleneğinden beslenen Mahdûm, Safevîler döneminde Rafizi unsurların yol açtığı hadiseler karşısında, özellikle Şah I. İsmail devrinde Hz. Peygamber'in eşlerine, ilk üç halifeye ve bazı sahâbeye yönelik hakaretler ile Sünnî Müslümanlara karşı gerçekleştirilen şiddet eylemleri ve itikadî sapmalar sebebiyle Sünnî ekolü savunma yönünde yoğun bir çaba ortaya koymuştur.²³ Bunun en belirgin örneği, Sünnî geleneğine yönelik dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı başarılı bir şekilde müdafaa yaparak kaleme aldığı eleştiriler ve reddiyelerdir. Eserlerin içerikleri, yazılma sebepleri ve sayıları incelendiğinde, Mahdûm'un İslâm düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Birçok meseleye dair eserler vermiş olan Mahdûm'un bu yönünün öne çıkmasında temel etken, özellikle kendi zamanında yaşanan dinî, kelâmî ve tasavvufî tartışmalar ile devlet bürokrasisindeki ilmî birikim ve deneyimleridir.²⁴

Mahdûm'u eser telifine sevk eden başlıca saiklerden biri, Safevî Devleti'nin siyasal otoritesi tarafından topluma benimsetilmeye çalışılan İmâmiyye mezhebinin ileri sürdüğü görüşler karşısında ilmî bir mücadelenin gerekli olduğuna dair taşıdığı kanaattir. Bu düşünsel ortam, Mahdûm'un eleştirel bakış açısı geliştirmesine ve özellikle reddiye ağırlıklı bir dil kullanmasına imkân sağlamıştır. Bu süreçte ortaya koyduğu zengin telifat, dikkatleri çekmiş ve hakkında değerlendirme yapılmıştır. Mahdûm'un eserlerinin çoğunu "Râfizilerin" baskısı altında zor şartlarda müsvedde halinde yazmış olması, onun gayretini ve azmini gösteren bir diğer önemli özelliktir.²⁵ Ancak, eserlerine baktığımızda, Mahdûm'un bu zorlu koşullar altında bile sistematik bir yaklaşım getirdiği görülmektedir. Mahdûm'un eserleri incelendiğinde, zorlu şartlara rağmen belirli bir metodolojik çerçeve takip ettiği anlaşılmaktadır. Onun izlediği yöntem, klasik İslam ilim geleneği ile tartışmacı (reddiye merkezli) üslubun birleşiminden oluşan çok katmanlı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Kaleme aldığı eserinde, karşı görüşü doğrudan aktarmakta, ardından bu görüşü delillerle çürütmeye çalışmaktadır. Mahdûm'un bir diğer önemli yöntemi ise **sistematik tasnif ve konu bütünlüğü**dür. Her ne kadar eserlerini müsvedde hâlinde ve zor şartlarda kaleme almış olsa da konuları belirli başlıklar altında ele aldığı, kavramları tanımlayarak ilerlediği ve argümanlarını aşamalı biçimde inşa ettiği görülmektedir. Bu durum, Mahdûm'un sistematik, bilinçli ve planlı bir yazım süreci benimsediğini ortaya koymaktadır. Eserinde yer yer sert eleştiriler bulunsa da genel olarak delile dayalı, tartışmacı ve ikna etmeye yönelik bir dil kullanır.

Yapılan araştırmalar sonucunda Mahdûm'un günümüze ulaşan kitapları *Kitâbü'n-Nevâkid li-zuhûrîr-Ravâfid*, *Zahiratü'l-ukba fi zemmi'd-dünya* ve *Unmuzecü'l-Murad* adlı eserleridir. Diğer çalışmaları ise risâleler şeklinde kaleme alınmıştır. Eserleri incelendiğinde temelde kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü, tefsir ve tefsir usûlü, hadis ve hadis usûlü, tasavvuf ve astronomi ilimlerine ait olduğu görülmektedir.²⁶ Mîrzâ Mahdûm'un telif ettiği eserler şunlardır:

Kitâbu'n-Nevâkid li-Zuhûri'r-Revâfid,²⁷ *Zahiratü'l-ukba fi zemmi'd-dünya*,²⁸ *Unmuzecü'l-*

²² Nev'izâde Atâi, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şekâik*, çev. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 989), 219.

²³ Râfizi grubun Şah I. İsmail ile başlayan aşırı (gâli) uygulamaları hakkında bk. Şehmus Cankurt, *Mîrzâ Mahdûm ve Şülik Eleştirisi* (Ankara: Vizetek Yayıncılık, 2024), 25; Ümit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 219.

²⁴ İskender Bey Münşi-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsi*, 236 vd.

²⁵ Mahdûm, *Kitabu'n-Nevâkid*, 9b.

²⁶ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

²⁷ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205a.

²⁸ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

Murad,²⁹ *el-Yusr Bade'l-usr*,³⁰ *el-Muhittu'l-Muradhâni*,³¹ *Necmu'l-ulûm fi ahkâmi'n-nücûm*.³² Bu eserlerinin yanı sıra usûlde Allame el-İci tarafından fikhın ilkeleri konulu kaleme alınan “*Şerhu muhtasari'l-müntehâ*”ya bir haşiye,³³ Allame el-Kavşacı'nın “*Şerhu't-tecrîd*”ine haşiye,³⁴ Şafî mezhebi hakkında kaleme alınan “*Envâri'l-fikh*” adlı eserin bazı kısımlarına haşiye,³⁵ “*Ferdiyyât muntahab künhü'l-Murad fi'l-a'dad*” eserine şerh,³⁶ Şah II. İsmâil adına yazılmış mut'a nikâhının haram olduğuna dâir risâle,³⁷ Şah II. İsmâil emri ve adına telif edilmiş dört mezhebe göre hac meniskini içeren risâle,³⁸ vezirlerin görgü kuralları hakkında bir risâle,³⁹ hâdis olan gök cisimlerinin ve kısımlarının işlevi ile alâkalı risâle,⁴⁰ Ebussuud Efendi'nin “*İrşadü'l-'akli's-selim*” isimli eserine şerh.⁴¹ Yapılan araştırmalar sonucunda basılı kaynaklarda söz konusu şerh ve risalelere dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Mahdûm'un beyanına göre yazdığını iddia ettiği bu şerh ve risaleler eserinde zikredilse de, kaynaklarda isimlerine rastlanmadığı ve kendilerine ulaşılamadığı için, yalnızca bu eserlerin varlığından söz edilebilmektedir. Ayrıca daha kapsamlı bir çalışma ile eserlerin varlığına dair çalışmaların yapılabileceği ifade edilebilir.

Yukarıda belirtildiği üzere, Mahdûm'un on beş telif eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden elimizde mevcut olan ve en önemli olanı *en-Nevâkid* hakkında aşağıda kısaca bilgi verilecektir. Mahdûm bu eserlerinde, Şiiliği tamamen reddetmemekle birlikte onların bazı aşırı düşünce ve inanışlarının hatalı bulmaktadır. Bu nedenle Şia nezdinde Mahdûm, meşhur ve muteber bir âlim olmamıştır. Râfiziler tarafından kendisine kötü muamele yapılmış, eserleri yok edilmeye çalışılmış ve kendisi de öldürülmek istenmiştir. Mahdûm, mut'a nikâhını geçersiz sayması ve bu uygulamayı yasaklaması sebebiyle çeşitli baskı ve kötü muamelelere maruz kalmıştır. Bu çerçevede, dışlanma ve mahrum bırakılma, soğukta tutulmak suretiyle hastalığa sürüklenme, mal ve eserlerinin yağmalanması, toplum nezdinde itibarsızlaştırılma girişimleri ve yakılarak öldürülmeye teşebbüs edilmesi gibi ağır muamelelerle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Râfizi çevrelerin, dönemin Şahı nezdinde Mahdûm aleyhine kışkırtmalarda bulunduğu; bunun sonucunda kendisinin azarlanmasına, kınanmasına ve boynuna uzun bir zincir takılmak suretiyle hapsedilmesine yol açıldığı anlaşılmaktadır.⁴² Fikirlerinin yayılması engellenmiş, çalışmalarının çoğu Safevî topraklarında talan edilip yakılmıştır.⁴³ Dedesi Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413)'den miras kalan tüm kitapları ve serveti de gasp edilmiştir.⁴⁴ Bu sebeplerle eserlerinin tamamı günümüze ulaşmamış ve tüm eserleri hakkında tam bir bilgi edinilememiştir. Ancak ulaşılabilen eserleri sayesinde diğer eserleri hakkında bazı bilgi edinilebilmektedir.

Mirzâ Mahdûm eserini 987/988-1580/1581 yıllarında yazmaya başlamış ve kısa sürede tamamlamıştır.⁴⁵ Eserinde, özellikle Sultan III. Murad ve dönemin paşaları olan Sinan Paşa,

²⁹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 204a.

³⁰ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 20a.

³¹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 84b; Mahdûm, *el-Kavâ'id el-Murâdiyye* olarak da anılan *el-Muhittu'l-Muradhâni* adlı eserini, “kılıç gibi keskin ve ok gibi isabetli” ifadeleriyle nitelendirmiş; bu eserinin, kendi ifadesiyle, kemiklerinin çürüyeceği zamana, yani kıyamete kadar kendisi için bir azık olacağını belirtmiştir. On iki ciltten oluşan bu eser, Nefes merkezli Irak Râfizilerine karşı bir reddiye mahiyetinde kaleme alınmış olup, müellifin ilmi derinliğini ortaya koyması bakımından son derece dikkat çekicidir. Ayrıca Mahdûm, ömrünün vefa etmesi hâlinde, On İki İmam'ın faziletlerini ele alan; onların üstünlüklerinden bir zerreyi ve şemâil deryalarından bir katreyi yansıtmayı, bununla birlikte onları inkâr eden muhaliflerin eleştirisini içeren müstakil bir eser daha telif etmeyi planladığını ifade etmiştir.

³² Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205a.

³³ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 204a.

³⁴ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205a.

³⁵ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

³⁶ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

³⁷ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 204a.

³⁸ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

³⁹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205a.

⁴⁰ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

⁴¹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 204b.

⁴² Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 133a-192a.

⁴³ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 12b.

⁴⁴ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 10a.

⁴⁵ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 14b.

Rüstem Paşa, İskender Paşa'ya dua etmektedir.⁴⁶ Müellif eserini önce Safevîler'in topraklarında kaleme almaya başlamış, ancak gördüğü kötü muamele ve baskılar nedeniyle tamamlayamamıştır. Osmanlı topraklarına geçtikten sonra eserini tamamlama fırsatı bulmuştur.⁴⁷ Bu eserinde, diğer birçok kaynağın yanında özellikle İmâmu'l-Harameyn, Şehristânî, Fahreddin er-Razî, et-Taftazânî ve dedesi Seyyid Şerif Cürçânî gibi âlimlerin eserlerine sık sık atıfta bulunmuştur.⁴⁸

Mîrzâ Mahdûm *en-Nevâkid*, adlı eserini Şîrâz merkezli İmâmiyye/İsnâaşeriyye Râfizîlerinin söylem ve uygulamalarını eleştirmek amacıyla kaleme almıştır. Bu eseri yazma nedenini, İmâmiyye Şîasi'nin, yani kendi tabiriyle Râfızayı reddetmek olarak açıklamaktadır. Mahdûm'a göre, Şîa, İslâm beldelerini bozmaya yönelik olarak çıkmış ve farklı bölgelere yayılmıştır. Bağdat'ta, Râfîzî bid'atçıların önde gelen âlimlerinden olan Şerif el-Murtaza, er-Râzî,⁴⁹ İbnü'l-Mutahhar, en-Nasîr et-Tûsî gibi bilginler yetişmiştir. Bu şekilde, Râfıza güç kazanmış ve bu âlimlerin yazdıkları eserler, Şîa'nın dayanak noktaları haline gelmiştir. Mahdûm, yaşadığı dönemin inanç, düşünce ve siyasi açıdan oldukça karmaşık olmasını ve dinin siyasi amaçlarla kullanılmasını gözlemleyerek, Şîa mezhebinin eleştirmek zorunda kalmıştır. Mahdûm, bid'at ehlinin bâtil akîdelerinin bedeninin içinde yayılan zehir misali ümmetin bünyesine sirayet ederek dinin aslını ifsada yöneldiğini müşahede ettiğinden, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat akîdesini müdafaa eden ve selim fitrat sahiplerine hakikati beyan eden bir risale kaleme almayı gerekli görmüştür.⁵⁰ Bu eserle, rabbinin rızasına kavuşmayı ve Hz. Peygamber'in sünnetini ihya etmeyi amaçladığını ifade etmiştir.⁵¹ Amacının, müminlerin hidâyet yollarını saptıran ve müminlere düşmanlık edenlerin çabalarını sınırlamak, din-i mübin-i İslâm'dan yok olan değerleri yeniden canlandırmak, güçlü şeriatı yeniden hayata geçirmek ve yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak seçilen Hz. Peygamber'i övmek olduğunu belirtmiştir.⁵²

Kitâbün-Navâkid li-zuhuri'r-Ravâfid'in içeriğine bakıldığında Mahdûm'un eserini iyi bir şekilde sistematize ettiği ve eserin bir mukaddime, üç fasıl, açıklama, sonuç, ek ve tamamlama bölümlerinden oluşturduğu görülmektedir. Oldukça hacimli olan bu eser, Râfizîlerin birçok görüşünü gündeme getirmiştir. İddialar eleştirilmiş ve çoğunlukla alternatif bilgiler sunarak doğrunun ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Söz konusu görüş ve iddialar, önce nakli delillerle, ardından ise aklı delillerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Eserin hacimli olması, Mahdûm'un Râfîzî gruba ait her bir görüşü ayrıntılı bir şekilde inceleme isteğinden kaynaklanmaktadır. Müellif, bazen konunun dışına çıkarak münakaşayı tamamen farklı düzlemde sürdürmüş, ancak ardından kendi düşünce dünyasını toparlayarak asıl mevzuya dönmüştür. Kalamını fazla uzattığının farkında olan müellif okuyucudan af dilemiştir.⁵³

Müellif, eserinin mukaddime bölümünde iman ve İslâm kavramlarının mahiyetini açıkladıktan sonra, iman meselesi bağlamında İmâmiyye'nin ileri sürdüğü görüşlerin isabetli olmadığını ileri sürmektedir. Eserinin birinci faslını iki kısım hâlinde düzenleyen yazar, ilk kısımda bazı sahâbîlerin faziletlerine dair nazil olan âyetler hakkında bilgi sunmakta bununla birlikte Ehl-i Beyt'in faziletine ilişkin bazı rivayetlere de yer vermektedir. Bu bölümde, Hz. Hüseyin'in faziletinden ziyade diğer bazı şahısların faziletleri üzerinde durulmaktadır. Hz. Hüseyin'in faziletine ise ikinci fasılda müstakil olarak yer verilmektedir. Ayrıca bu bölümde bazı sahâbîlerin faziletleri ele alınmakta; Ehl-i Beyt'in yanı sıra Ensâr ve Muhâcirün, Rıdvân Biati'na katılanlar ile cennetle müjdelendikleri rivayet edilen on sahâbînin faziletleri de

⁴⁶ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 9b.

⁴⁷ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 9b.

⁴⁸ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 10a.

⁴⁹ Şerif el-Murtaza ve Şerif er-Râzî Bağdat'ta nakiblik görevinde bulunmuş Şeyh Müfid'in öğrencileridir. Şerif el-Murtaza için bk. Habib Kartaloğlu, *Şerif el-Murtazâ (Ö. 436/1044) ve Şii-Usûlî Gelenekteki Yeri*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Mustafa Öz, "Şerif el-Murtazâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/586-588; Şerif er-Râzî için bk. Mustafa Özel, "Şerif er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39/4-5; İbnü'l-Mutahhar ve en-Nasîr et-Tûsî Bağdat sonrası Hille'nin Şii ilim merkezi olması dönemi âlimleridir. Nasîr et-Tûsî hakkında bk. Selami Saygın, Moğol İşgalinde Nasiruddin Tusi: Hayatı, Mirası ve Tarihteki Yeri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1) (Mart 2026), 1-25.

⁵⁰ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 9a.

⁵¹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 7b.

⁵² Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 201a.

⁵³ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 14a.

zikredilmektedir.⁵⁴

İkinci fasılda, müellif dört halife ve sahâbenin önde gelen şahsiyetlerinin faziletleri hakkında bilgi vermiştir. Mahdûm, bu faslı da iki bölümden oluşturmuştur. İlk bölüm, “*tefhîm*” başlığı altında işlenmiş olup sahâbenin hakikati ve aralarında meydana gelen ihtilâflar ele alınmıştır. Diğer bölüm ise “*ta’dil*” başlığı altında işlenerek, rivâyet edilen hadis kitapları ve kitapların sahiplerinin durumları hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁵

Üçüncü fasılda Hulafâ-yi Râşidin’in hilâfetine ve dürüstlüklerine delâlet eden delillerle birlikte Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat’ın hak mezhep olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Ardından Ehl-i Sünnet yolunun sıhhati hakkında açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca İslâm’ı tahrip ettiklerini iddia ettiği ve mürted olarak gördüğü Râfizilere karşı, on beş akli delili detaylı bir şekilde izah etmiştir.⁵⁶

Keşfu’l-makâl bölümünde Râfizilerin yanlışları ele alınmaktadır. Bu konu da iki bölüm halinde işlenmiştir. Birinci bölüm, Râfizilerin kendi kitaplarında yer alan ve âlimlerinin ifadelerini içermektedir. Mahdûm’a göre, Râfizileri günaha götüren hatalar tek tek sıralanarak açıklanmıştır. Ardından müellif, açığa çıkarma başlığını attıktan sonra bu başlığı iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda Râfizilerin bu kötü fiillerinin sebepleri ve amaçları ele alınmıştır. İkinci kısımda ise onları günaha yönlendiren alışkanlıklarına değinilmiştir. Bu alışkanlıklar, mezheplerinin temel öğretileri ve müctehidlerinin gurur duydukları görüşleridir. İkinci bölümde ayrıca, bu inançların halk arasında yayılması ve seçkinlerin susarak engellememeleri söz konusu edilmiştir. Bunun yanı sıra, Râfiziler tarafından aktarılan garip olaylar ve ileri sürülen sıra dışı görüşler de bu bölümde ele alınmaktadır.⁵⁷

Sonuç kısmı üç ana beyandan oluşmaktadır. Birinci beyan, takvâ sahiplerini lanetlemenin ve kınamanın yanı sıra, mutlak anlamda lanetlemenin yasak olduğuna dair rivayetleri ele almaktadır. Müellif, bu rivayetleri açıklamak amacıyla bazı hadisleri ortaya koymuş ve hadislerde geçen bazı kelimeleri de açıklamıştır. İkinci beyan, Sünnî fakihlerin Ensâr ve Muhâcîrler ile özellikle de Hulefâ-yi Râşidin’i lanetleme konusundaki görüşlerini incelemektedir. Ayrıca burada, bid’atçılarla olan sosyal ilişkiler de ele alınmıştır. Bu bölüm, giriş, öz, tercih ve sonuç bölümlerini içermektedir. Giriş kısmında, Hz. İsmâ’il’in inişinden ve imamın zuhûrundan önce, büyük dört imama bazı meselelerde bile muhalefet eden takvâ sahibi bir müctehidin ortaya çıkmasının alışılmadık bir durum olmadığı açıklanmıştır. Öz kısmında ise, Râfizilerin sahâbe ve başkalarını lanetleme ile ilgili görüşleri açıklanmıştır. Tercih bölümünde, Yüce Allah, Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin sözlerinden hareketle bu bölümde müctehidlerden birinin görüşünün tercih edilmesi ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise bid’atçılarla ilgili bazı hükümler açıklanarak, kıyâmet gününe kadar onlarla nasıl bir ilişki sürdürülmesi gerektiği izah edilmiştir. Ayrıca, bu bölümde “es-Sâbikûne’l-Evvelûn” tanımını ve Râfizilerin lanetlediği kişilerin akıbetleri hakkında güvenilir âlimler tarafından rivayet edilenler de ele alınmıştır.⁵⁸

Kitabın ek bölümünde inanç esasları ele alınmıştır. Müellif, anlatımlarını daha etkili kılmak amacıyla ara sıra Farsça beyitler, açıklamalar, hikâyeler, tembihler, tefhîmler, latif nakiller, işaretler, keşifler, izahlar, beyanlar ve güzel tahkikler de kullanmıştır. İkmal faslında ise müellifin hayatı, hocaları ve eserleri ele alınarak eser tamamlanmıştır.⁵⁹

2. Mîrzâ Mahdûm’un Mezhepler Tarihi Yazıcılığındaki Yeri ve Yöntemi

2.1. İtikâdî Anlayışı

Mahdûm, Eş’arî ekolüne, yani Ehl-i Sünnet’in görüşlerine sıkı sıkıya bağlı bir itikâdî anlayışa sahiptir. Ona göre, Ehl-i Sünnet çizgisinden inhiraf etmek bir tür sapma olarak kabul edilir. Ehl-i Sünnet’e karşı çıkan herhangi bir fırka, oluşum veya şahsın bid’at ehlinden sayılacağını belirtmiştir. Mahdûm, Sünniliği orta yolu savunan ve temsil eden bir anlayış olarak sunmuştur. Ona göre kurtulacak olan “fırka-i nâciye”⁶⁰ Ehl-i Sünnet’tir. Ayrıca, Safevî Devleti’nin Şii

⁵⁴ Mahdûm, *Kitâbü’n-Nevâkid*, 15a.

⁵⁵ Mahdûm, *Kitâbü’n-Nevâkid*, 15a.

⁵⁶ Mahdûm, *Kitâbü’n-Nevâkid*, 15b.

⁵⁷ Mahdûm, *Kitâbü’n-Nevâkid*, 16a.

⁵⁸ Mahdûm, *Kitâbü’n-Nevâkid*, 16b.

⁵⁹ Mahdûm, *Kitâbü’n-Nevâkid*, 16a.

⁶⁰ Halil Işlak, “10./16. Asırda Yazılmış Bir Makâlât Eseri: Fırka-ı Nâciye Nasirüddin Et-Tûsî ve Devvânî Üzerinden Hak Mezhebin Tespit Yöntemine Dair Polemikler”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (Haziran 2023), 267-280.

halkının Sünnî olması için büyük bir çaba sarf etmiştir. Mahdûm, kendi zamanındaki Eş'ariliğin dinin temel esaslarındaki anlayışını olumlu değerlendirmekte ve teolojisini bir kurtuluş reçetesi olarak sunmaktadır. Eş'ariliği, birçok açıdan diğer mezheplerin görüşleriyle karşılaştırarak, kendi ekolü olan Ehl-i Sünnet'i övmekte, Eş'arilik ve Mâtürîdilik ekollerinin görüşlerinin Mu'tezile ve Şîa'nın görüşlerinden daha doğru olduğunu ifade etmektedir.

Mahdûm'a göre, ameller imandan bir parça değildir. Eğer ameller imanın bir parçası kabul edilseydi, İmâmiyye mezhebinin küçük günah işleyenleri mümin saymayan anlayışı doğrultusunda, yalnızca sıradan insanlar değil, küçük günah işlediği kabul edilen bazı peygamberler de mümin olarak değerlendirilemeyecekti.⁶¹ Mahdûm, iman ile ma'siyetin bir arada bulunmasına işaret eden birçok âyetin,⁶² Râfizilerin görüşünün doğru olmadığını gösteren deliller arasında yer aldığını belirtmektedir. Mahdûm'un, amellerin imanın bir cüzü olmadığı yönündeki yaklaşımı, Ehl-i Sünnet kelâm geleneğinde yaygın biçimde benimsenmiştir. Nitekim Seyyid Şerif Cürçânî, Sa'deddin Taftazânî ve Fahreddin Râzî gibi önde gelen kelâm âlimleri de imanı, kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak tanımlamış; amelleri ise iman mahiyetinden ziyade onun kemâline taalluk eden unsurlar olarak değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşım, iman özünü amelden bağımsız bir tasdik olarak ele alması bakımından Mahdûm'un görüşüyle paralellik arz etmektedir.⁶³

Mahdûm, inancın insan yaşamındaki önemini vurgulamıştır. Ona göre, sağlam bir inanç olmadan ya da bozuk bir itikâdi yapı ile sürdürülecek bir yaşam, kişiyi hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğratacaktır. Kişi, ne kadar ibadet ve taatta bulunduğunu söylese de inancı bozuk olduğu sürece bu ameller ona fayda sağlamayacak, aksine zarar verecektir. Kişinin kurtuluşu, itikâdını doğru bilgiye dayalı bir temele oturtması ve ardından bu sağlıklı inanç üzerine Allah'ın kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmesi ve nehyettiği şeylerden kaçınması ile mümkün olacaktır. Bu durum yalnızca Ehl-i Sünnet'in inanç sistemine sıkı sıkıya bağlılıkla gerçekleştirilebilir.⁶⁴

2.2. Bilgi Kaynakları ve Usûlü

Mahdûm'un en önemli bilgi kaynağının Kur'an ve hadisler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en önemli kanıtı, İmâmiyye'ye yönelik ortaya koyduğu itirazlarının çoğunu nasslarla desteklemesidir. İddialarını kanıtlama noktasında ağırlıklı olarak nassları ele almış ve ardından ümmetin icmânı dayanak olarak göstermiştir.⁶⁵ Bunun yanı sıra tartışılan konuyu akıl ve mantık açısından da incelemiştir. İddialardaki yanlışları ortaya koyarak, bunların hem akıl hem de mantıkla nasıl çeliştiğini açıklamıştır.⁶⁶

Mahdûm, kitabını bilgi kaynakları açısından önce Kur'an, sonra sünnet, icmâ ve kıyas esasları üzerine inşa ederken, intisap ettiği Ehl-i Sünnet bilginlerinin kitaplarından ve ortaya koydukları görüşlerden de faydalanmayı ihmal etmemiştir. Kitabında bu durumu açık ve net bir şekilde ifade etmiştir. Yaralandığı âlimlerin başında Fahreddin Râzî (öl. 606/1210), Seyyid Şerif el-Allame Taftazânî (öl. 792/1390) ve Cürçânî gibi önemli bilginler yer almaktadır. Müellif, bu kaynak eserler hakkında da kısmen bilgiler paylaşmaktadır.⁶⁷ İmâmiyye Şîası'na karşı Ehl-i Sünnet'i savunurken, bilgi kaynaklarını olabildiğince sağlam ve geniş bir şekilde ele almaya çalışmıştır. Ehl-i Sünnet'i bir bütün olarak savunma gayreti içinde olan Mahdûm, nassların yanı sıra Sünnî âlimlerinden de faydalanmıştır.⁶⁸

Mahdûm, *en-Nevâkid* isimli kitabının girişinde, eserini oluştururken izleyeceği yöntemle ilgili emareleri okuyucusuyla paylaşmaktadır. Örneğin Mahdûm, bir meselede önce İmâmiyye'nin görüşünü kendi kaynaklarına dayanarak aktarır, ardından bu görüşü aklî ve naklî delillerle tahlil ederek Ehl-i Sünnet ilkeleri doğrultusunda reddeder. Metodunu başarılı bir şekilde

⁶¹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 16b.

⁶² el-Bakara 2/25; el-Buruc 85/11.

⁶³ Seyyid Şerif Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 8/345; Sa'deddin Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1987), 179; Fahreddin Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 1/85.

⁶⁴ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 15b.

⁶⁵ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 84b.

⁶⁶ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 84b.

⁶⁷ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 94a.

⁶⁸ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 17b.

eserine uygulayan Mahdûm, muhaliflerinin savunduğu düşünceyi olduğu gibi kendi eserine almış ve ardından bu düşünceye, mezhebî aidiyet argümanları çerçevesinde yanıt vermiştir. Özellikle Râfîzilik ve İmâmiyye'yi bir tutarak, Şîa'nın prensiplerini aşırı bir düşünce olarak nitelendirmiştir. Mahdûm, kitabında okuyucuya hissettirdiği metoduyla, tümünden yok sayma yerine meseleye derinlemesine bir yaklaşım benimsemiş, desteklenen ve savunulan konu üzerinden münakaşaya girmiş ve düşüncenin savunucusunu hedef almıştır. Bunu yaparken tartışılan konunun ayrıntılarında büyük bir dikkat göstermiştir.⁶⁹

Mahdûm'un kitabında izlediği önemli prensiplerden biri, kaynak kritiğidir. Kitabında tartışacağı âlimlerin fikirlerini ele almadan önce, okuyucuyu bilgilendirme amacıyla bir ön hazırlık yapmıştır. Meseleleri ele almaya başlamadan önce, Şîa'yı ve özellikle İmâmiyye mezhebini, ilim camiasındaki serüveni hakkında kısaca bilgilendirerek okuyucunun konuya hâkim olmasını sağlamıştır. Bu, onun fikir ve görüşlerini sağlam kaynaklar ile destekleme ve temellendirme çabasında olduğunu gösteren önemli bir yaklaşımdır.⁷⁰ Mahdûm, ele alacağı görüşleri tartışmadan önce Şîa ve özellikle İmâmiyye'nin tarihsel ve ilmî arka planını özetleyerek, değerlendirmelerini sağlam ve güvenilir kaynaklara dayandırma prensibini ortaya koymaktadır.

Mahdûm'un kitabında izlediği yöntemlerden biri de, yönelttiği sorularla okuyucuyu tartışmaya dâhil etmesidir. Gündeme getirdiği konuyu her iki taraf açısından açık ve net bir şekilde ifade eden Mahdûm, ortaya koyduğu argüman ve açıklamaların sonunda konuyu soru sorarak bitirir. Örneğin; bir görüşü aklî ve naklî delillerle eleştirdikten sonra "Bu durumda söz konusu iddianın geçerliliğinden nasıl bahsedilebilir?" şeklinde sorgulayıcı bir soruyla konuyu sonlandırmaktadır. Böylece konuyu okuyucunun muhakemesine sunar ve onun da mevzuya dâhil olmasını sağlar. Bu taktikle, esasında okuyucuya düşüncesinin önemli olduğu hissini aşıl原因 müellif, verdiği ufak ipuçlarıyla okuyucuyu hangi yönde karar vermesi gerektiği konusunda yönlendirir. Bu yaklaşım, Mahdûm'un cedel ve istidlâl merkezli, okuyucuyu aktif muhakemeye sevk eden diyalojik bir yöntem benimsediğini göstermektedir.⁷¹ Mütekellim, müfessir, muhaddis ve fakih kimliklerini eserinde belirgin bir şekilde hissettiren Mahdûm, Şîa'ya bazen şiirle cevap vererek edebiyat yönünden de ne kadar etkin ve ilgili olduğunu göstermektedir. Zira kitabının bazı bölümlerinde Farsça beyitlere yer veren Mahdûm, Râfîzilere vermek istediği mesajı şiir aracılığıyla sunarak onlara karşı duyduğu duyguları şiirle ifade etmiştir.⁷²

Mahdûm, *en-Nevâkid* adlı kitabını belirli ilkeler doğrultusunda kaleme almış ve kitabının giriş kısmında takip edeceği yöntemle ilgili ipuçlarını okuyucusuyla paylaşmıştır. Kitabında şahısta derinleşme, kaynak kritiği, konuda derinleşme, toplu ret ve inkârda bulunmama gibi ilke ve prensipleri ustaca kullanan müellif, iddiaları eserine olduğu gibi aktararak, kendi mezhebî aidiyet argümanları çerçevesinde yanıtlar sunmuştur. Nitekim müellif, şahısta derinleşme kapsamında ele aldığı âlimlerin görüşlerini doğrudan kendi eserlerine dayanarak aktarmayı, kaynak kritiği bağlamında ise bu rivayetlerin sıhhatini ve bağlamını titizlikle değerlendirmeyi esas aldığını ifade etmektedir. Ehl-i Sünnet ekolünü bir bütün olarak savunmaya çalışan Mahdûm, Ehl-i Sünnet'i eleştirilerin odağından çıkarabilmek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Ayrıca, Şîa'nın birçok iddiasındaki tutarsızlık ve mantıksızlıkları gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda müellif, muhalif görüşleri kendi kaynaklarından aktarma, aklî ve naklî delillerle çürütme, iç tutarlılıklarını sorgulama ve mukayeseli analiz yöntemlerini sistematik biçimde kullanmıştır. Ayrıca, Şîa'ya nispet edilen birçok iddianın, Ehl-i Sünnet kelâmî perspektifinden tutarsız ve aklî açıdan problemli olduğu ortaya konulmuştur.

2.3. Ehl-i Sünnet Savunusu ve Eleştirel Düşüncesi

Mahdûm, inşa edici bir mütefekkir olmasının yanı sıra eleştirel yönüyle de öne çıkmaktadır. *en-Nevâkid* adlı eserinde sistematik bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Mahdûm'un bu bağlamda erken dönem müelliflerinin tenkit yöntemlerinden önemli ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır. Daha doğrusu, insanların sahih inanç çizgisinden sapmamaları adına duyduğu ilmî sorumluluk ve hassasiyetin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Mahdûm'un tenkit yöntemi, muhalif görüşleri aslına uygun biçimde nakledip aklî ve naklî

⁶⁹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 57b.

⁷⁰ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 179a.

⁷¹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 84b.

⁷² Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 124a.

delillerle tahlil ederek tutarlılıklarını sorgulama esasına dayanmaktadır. Bunun bir yansıması olarak, Mahdûm'un eleştiri yönünün, eserinde bıraktığı etki kolayca gözlemlenebilmektedir. Ayrıca, bu durum, reddiye geleneğinin hangi boyutlara ulaştığının önemli bir göstergesidir.⁷³

Mahdûm'un *en-Nevâkid* adlı eseri, dil ve üslup açısından büyük oranda zor anlaşılır bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Eserinde geniş bir şekilde yer alan eleştirel ve tenkitçi yaklaşım, aynı zamanda bağlı olduğu Ehl-i Sünnet ekolünü savunmaya yönelik bir işlev de üstlenmiştir. Mahdûm'u bu denli yoğun bir tenkide sevk eden temel saikin, siyasî gelişmelerden ziyade, dinine ve Ehl-i Sünnet'e olan güçlü bağlılığı ile yaşadığı dönemde insanları itikadî sapkınlıklardan koruma ve bu suretle uhrevî kurtuluşa erişme arzusunun kaynaklandığı söylenebilir.⁷⁴

Mahdûm'un tenkit yönünü yalnızca siyasi faktörlerle açıklamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü onun dinî, ilmî, entelektüel ve içtimâî hassasiyetlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir. Mahdûm, bir yönüyle Ehl-i Sünnet geleneğinin ve Hanefî-Şâfiî mezheplerinin kendi dönemine kadar teşekkül etmiş zengin ilmî birikimini kullanarak, çevresindeki toplumu içinde bulunduğu itikadî ve fikri karmaşadan uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Özellikle sahip olduğu geniş ilmî donanım sayesinde, Râfîzî tesirlerle zayıflayan itikadî yapının yeniden ihyası ve tahkimi için gayret sarf etmiştir. Ona göre, insanlar arasındaki itikadî bozukluğun ana kaynağı, pak ve temiz Sünnî geleneğe sahip atalarının yolunu terk eden, ondan uzaklaşan ve şehvî arzularına kapılan Râfîzîlerin yaydığı fesat inançlardır. Mahdûm, bu bozulmanın ancak atalarının seçtiği ve yüzyıllardır devam ettirdiği Sünnî din anlayışına dönülerek, Kur'an ve Sünnet'i hayatın merkezine alarak düzeltilebileceği inancını taşımaktadır. Bu doğrultuda, nassla temellendirilmiş ve Râfîzîlerin yanlış görüşlerinden arındırılmış bir din anlayışının ortaya konulması gerektiğini savunmuş, ardından siyasi ve toplumsal meselelere çözüm getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁵

Mahdûm'un eleştirel yaklaşımı incelendiğinde, onun söz konusu eserini, İmâmiyye Şiası'na nispet ettiği inanç ve uygulamaları eleştirmek amacıyla kaleme aldığı görülmektedir. Bu yönüyle eser, müellifin kendi itikadî ve mezhebî kabulleri çerçevesinde şekillenen savunmacı bir dil ve reddiye geleneğine özgü bir yöntem taşımaktadır. Nitekim birçok âyet ve hadiste, toplumda ortaya çıkan bid'atler, hatalı inançlar ve günahlar karşısında sessiz kalınmaması gerektiği vurgulanmakta; bu tür sapmaların, imkân dâhilinde fiilî müdahaleyle giderilmesi, bunun mümkün olmaması hâlinde sözlü uyarıyla engellenmesi, bunun da mümkün olmadığı durumlarda ise kalben reddedilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aksi takdirde, toplumda telafisi güç itikadî yozlaşmaların ortaya çıkması kaçınılmaz hâle gelecektir.

İslâm düşünce tarihinde farklı mezhebî ve itikadî konumlanmalar çerçevesinde kaleme alınan reddiye türü eserlerin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu eserler, müelliflerin kendi inanç ve düşünce sistemlerini temellendirme ve karşıt görüşleri eleştirme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda eleştiri geleneği, mezhebî aidiyetlere göre farklı anlam ve işlevler yüklenen bir faaliyet niteliği taşımaktadır. Mahdûm'un eseri ve ortaya koyduğu eleştiriler de, bu genel reddiye geleneği içerisinde, kendi mezhebî perspektifi doğrultusunda şekillenmiş bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Mahdûm, bid'atleri mahiyetleri bakımından tasnif ederek hayırlı olanları olumlu değerlendirmiş, nass ile çelişen uygulamaları ise kötü bid'at kapsamında değerlendirerek kesin bir dille reddetmiştir. Ona göre bu tür zararlı ve İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmayan bid'atler, zamanla Müslüman toplumlar arasında yaygınlık kazanarak sosyal ve dinî yapıda çözülmeye yol açmaktadır. Bu çerçevede müellif, başlangıçta istikamet üzere olduklarını kabul ettiği hâlde sonrasında bu tür bid'atlere yönelerek sapma eğilimi gösterdiklerini düşündüğü Râfîzîlerin tutumlarını da eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmiştir.⁷⁶

Tüm bu tespit ve değerlendirmeler dikkate alındığında, Mahdûm'un eleştirel yaklaşımının, kendi itikadî ve mezhebî kabulleri çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Müellif, yaşadığı dönemde ortaya çıkan bazı dinî ve mezhebî gelişmeleri eleştiriye konu etmiş; özellikle Şia'ya nispet ettiği bazı inanç ve düşünceleri Ehl-i Sünnet perspektifinden problemliler olarak bunlara karşı reddiye niteliğinde bir söylem geliştirmiştir.

⁷³ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 82a.

⁷⁴ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 9b.

⁷⁵ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 9b.

⁷⁶ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 132b.

2.4. Şia ve Diğer Mezhepleri Tenkit Yöntemi

Mahdûm, Şia ve bazı aşırı fırkaları eleştirirken çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu bağlamda, Şia'yı ve diğer aşırı fırkaları zaman zaman İslâm dışındaki bâtil dinlerle ve bazen de farklı fırkaların ortaya koyduğu görüşlerle karşılaştırarak ele almış ve sonunda kendi görüşünü net bir şekilde ortaya koyarak sert eleştirilerde bulunmuştur. Mahdûm, söz konusu eleştirilerini büyük ölçüde Şia'ya dair gözlemleri ve başvurduğu kaynaklara dayandırmış ancak değerlendirmelerini Ehl-i Sünnet merkezli normatif bir perspektif çerçevesinde yürütmüştür. Bu bağlamda müellif, mezhepler tarihinin deskriptif yaklaşımından kısmen ayrılarak, Şia'yı hem nakli veriler hem de kendi tecrübe ve gözlemleri üzerinden ele almış konu bütünlüğünü korumakla birlikte yer yer değer yüklü ve eleştirel bir dil kullanmıştır⁷⁷

Mahdûm, Şia'yı ve diğer fırkaları eleştirirken, kendi tecrübe ve gözlemlerinin yanı sıra önceki âlimlerin ortaya koyduğu delil ve rivayetlere dayanarak, bunları belirli bir mezhebî perspektif çerçevesinde yorumlamıştır. Eleştirilerinde genellemeci bir yaklaşım yerine özellikle İmâmiyye Şiası üzerinde yoğunlaşmış; bu fırkaya nispet edilen bazı müfrit tutum ve uygulamaları, klasik kaynaklarda yer alan rivayetler çerçevesinde örneklendirerek tartışmaya açmıştır. Bu bağlamda, bazı anlatılarda zikredilen şiddet içerikli eylemler, Hz. Peygamber'in eşleri ve sahâbenin önde gelenlerine yönelik tahkir ve tekfir ifadeleri ile bid'at olarak nitelendirilen uygulamalar gibi hususları, kendi mezhebî perspektifi doğrultusunda eleştirel bir incelemeye tâbi tutmuştur.⁷⁸

Mahdûm'un *en-Nevâkid* adlı eserine hacim kazandıran unsurlardan biri de İmâmiyye Şiası dışında, Mu'tezile, Hâricilik, Murcie ve Kerramiyye gibi farklı mezheplerin görüşlerinin ele alınması ve tenkit edilmesidir. Bu bağlamda Mahdûm, bazen Şia dışındaki fırkaları da değerlendirerek, İmâmiyye Şiası ile karşılaştırmalar yaparak Şia düşüncesini eleştirmiştir. Özellikle, Şia ile Mu'tezile arasında inanç açısından benzerlikler kurarken, hilafet meselesinde Hâricilerle Şia arasında bir bağlantı olduğunu ifade etmiştir. Mahdûm'a göre her iki fırka da hilafet meselesini dinî bir ilke hâline getirerek siyasî bir konuyu itikadî bir meseleye dönüştürmüştü; bu çerçevede Hâriciler hilafeti belirli şartlara bağlayarak muhaliflerini tekfir etme eğilimi göstermiş, Şia ise hilafeti nass ve tayin esasına dayandırarak belirli bir zümreye tahsis etmiştir. Bu durum, her iki yaklaşımın da hilafet konusunda dışlayıcı ve mutlaklaştırıcı bir söylem geliştirdiği şeklinde yorumlanmıştır. Mahdûm, Mu'tezile ile Şia arasında bazı itikadî benzerlikler bulunduğunu ileri sürerek, Şia'nın belirli düşünsel unsurlar bakımından Mu'tezile'den etkilendiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte bu değerlendirme, Mu'tezile'nin İslâm düşüncesindeki köklü kelâm geleneğini göz ardı eden ve mezhebî perspektife dayalı bir yorum olarak ele alınmalıdır.

Mahdûm, Mu'tezile'nin Şia üzerinde bıraktığı etkinin zaman içinde sürdüğünü ve bu etkileşimin özellikle adalet (ilâhî adalet), insan fiillerinde özgürlük (kesb/irade), Kur'an'ın mahlûk oluşu ve aklın dinî bilgiye ulaşmadaki rolü gibi kelâmî meselelerde benzer kanaatlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını gözlemlemiştir. Bununla birlikte, Mu'tezile-Şia etkileşiminin mahiyeti literatürde tartışmalı bir konu olup, bu benzerliklerin doğrudan bir etkileşimden mi yoksa paralel düşünsel gelişimlerden mi kaynaklandığı hususu farklı şekillerde yorumlanmaktadır.⁷⁹

Mahdûm'un bu yöndeki eleştirel yaklaşımının yalnızca kendisine ya da Sünnî çevrelerin belirli bir kesimine özgü bir üslup olduğunu ileri sürmek isabetli görünmemektedir. Nitekim benzer söylem ve değerlendirme biçimlerine Şia geleneğinde de rastlanmaktadır. Şia literatürü incelendiğinde, Şia dışındaki gruplar ve özellikle Sünnî çevreler için "Nâsibi"⁸⁰ tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, Ehl-i Beyt'e yönelik olumlu tutumuna rağmen İmam Ebû Hanîfe'nin de zaman zaman bu tür nitelermelere konu edildiği anlaşılmaktadır. Bu tür

⁷⁷ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 132b; Sıddık Korkmaz, "İslam Mezhepleri Tarihinde Metodoloji Toplantısı Üzerine", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 6/18 (2003), 285-291.

⁷⁸ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 14b.

⁷⁹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 190a.

⁸⁰ İmâmiyye Şiası literatüründe, Şia'nın Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için kullandığı bir tabirdir. Hz. Ali'ye, evlâtlarına ve taraftarlarına karşı olan zümrelere verilen bir isimdir. Daha geniş bilgi için bk. Hanifi Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler: İlk Dönem Şii Kaynaklarda Sünnî Algısı* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 209-227; Hilmi Kemal Altun, "Nâsibi Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 198-230; Mustafa Öz, "Nâsibe", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/393-394.

kavramların kullanımı değerlendirildiğinde, söz konusu ifadelerin çoğu zaman diğer mezhep ve grupları sınırlandırıcı, ayrıştırıcı ve kimi durumlarda ise olumsuzlayıcı bir işlev gördüğü söylenebilir.⁸¹

Bu durum, Mahdûm'un İmâmiyye Şiası'nı tanımlarken özellikle seçtiği dışlayıcı ve ötekileştirici eğiliminin, aslında daha önce Şia tarafından geliştirilen ve ortaya konan tavra bir yanıt ve tepki mahiyeti taşıdığını göstermektedir. Başka bir açıdan bakıldığında, bu yaklaşım, reddiye eğilimli Sünnî-Şii diyalektiğinin, uygun bir ortamda farklı mekân ve zamanlarda kendini göstermesi olarak da değerlendirilebilir. Mahdûm'un bu yaklaşımı, kendi döneminden önce şekillenmiş ötekileştirici söylemlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, söz konusu tavrın tarihsel ve mezhebî bağlamı içerisinde anlaşılması gerektiği ifade edilebilir.⁸²

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere, Mahdûm, bağlı bulunduğu Ehl-i Sünnet geleneğinin dışında kalan itikâdî ve siyasî ekolleri tenkit ederken, tarihsel vakialara dayanmıştır. Bu yönüyle Mahdûm'un eserleri, özellikle *en-Nevâkid* adlı eseri, aidiyetini yansıtmaması ve birçok mezhebin fikir dünyasını aydınlatması açısından büyük önem taşımaktadır. Zira bu eser, İmâmiyye Şiası, Mu'tezile, Cebriyye, Hâricilik ve Kerrâmiyye gibi fırkalar hakkında sistematik bilgiler sunmakta ayrıca reddiye geleneği içerisinde ortaya koyduğu tasnif, tartışma üslubu ve delillendirme biçimiyle, kendisinden sonra kaleme alınan mezhepler tarihi ve kelâm eserlerinde benzer yöntemlerin benimsenmesine zemin hazırlayan bir referans metin niteliği taşımaktadır. Ayrıca, bazen de herhangi bir konuda görüş belirten kişilerin isimlerini bir arada vererek, bunlar arasında Sünnî kesimden Taftazani, Cürcanî ve Fahreddin Razi, Şii kanattan Abdulal, Şerif el-Murtaza, Şerif, Nasıruddin Tusi, İbnü'l-Mutahhar gibi bilginlerin ilgili konu üzerindeki fikirlerini tespit etmemize yardımcı olmaktadır.⁸³

2.5. Şia'yı Eleştirdiği Konular

Mahdûm, eserlerinde Safevî Devleti'nin siyasal yapısından ziyade, Şii düşüncenin teorik temellerini oluşturan İmâmî âlimlerin benimsediği prensipleri eleştirel bir incelemeye tâbi tutmuştur. Bu doğrultuda, özellikle cedel, kelâm ve te'vil alanlarında faaliyet gösteren İmâmiyye âlimlerine yönelik reddiye kaleme almıştır. Nitekim *en-Nevâkid* adlı eserinin "Keşfu'l-makâl" bölümünde, Râfizî olarak nitelendirdiği grupların görüşlerini çeşitli açılardan değerlendirmiş bu bağlamda onların düşünce sistemlerindeki tutarsızlıkları, inanç esasları ve pratikleri çerçevesinde ele almıştır. Müellif, söz konusu grupların iman bakımından zayıf bir konumda bulunduğunu ve inançlarının bireyi olumsuz sonuçlara sevk edebileceğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede Mahdûm, Râfizîlerin benimsediği inanç ve yaklaşımların, bireyin ahlaki ve dinî yapısı üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceğini ifade etmektedir.⁸⁴

Mahdûm, Râfizîlere atfettiği hataların sayıca oldukça fazla olduğunu belirtmekte ve bunlardan yalnızca bir kısmını örnek kabilinden ele aldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda müellif, akli yeterliliğe sahip bir kimsenin söz konusu hataları kısa sürede fark edebileceğini ileri sürmektedir. Buna karşılık, bu tür bir yetkinlikten yoksun olanların ise kendilerine sunulan bilgiden yeterince istifade edemeyeceklerini vurgulamaktadır. Ayrıca Mahdûm, mukayese yapabilme becerisine sahip bir kişinin sınırlı bilgiyle dahi önemli sonuçlara ulaşabileceğini ve bu sayede ele alınan meselenin zihninde açıklık kazanacağını dile getirmektedir.⁸⁵

Mahdûm, Râfizîlere atfettiği uygulamaların başında, akıl ve şeriat açısından uygun görülmemeyen bazı âdetlerin yer aldığını belirtmektedir. Açıklamalarında, söz konusu hususların bu gruba yönelik eleştirileri temellendirdiğini ve ilgili inanç ile uygulamaların tutarsızlıklarını ortaya koymayı amaçladığını ifade etmektedir. Bu çerçevede müellif, ele aldığı meseleler aracılığıyla, söz konusu inanç ve pratiklerin geçerliliğini sorgulamayı ve bunların dinî açıdan temellendirilemez olduğunu göstermeyi hedeflediğini dile getirmektedir.⁸⁶

Mahdûm'un Râfizîliği eleştirdiği meseleler arasında doğrudan inançla ilgili konular bulunduğu gibi, hem inanç hem de fikhî meseleleri de içermektedir. Bazı meseleler ise yalnızca

⁸¹ Hanifi Şahin, "Şii-İmâmî Kaynaklarda Ebû Hanîfe Algısı ve Yöneltilen Suçlamalar", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 48 (Aralık 2017), 119-140.

⁸² Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 101b.

⁸³ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 189b.

⁸⁴ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 82b.

⁸⁵ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 83a.

⁸⁶ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 85a.

fıkıhla alakalıdır. İtikâdi meseleler arasında takiyye, gaybet, rec'at, imâmet, nübüvvet, ta'n, la'n, Teberrâ, Tevellâ ve bedâ gibi kavramlar yer almaktadır.

2.6. İlme Katkısı

Ehl-i Sünnet bilginlerinden biri olan Mahdûm, müfessir, muhaddis ve fakih kimlikleriyle öne çıkarak, kendisinden sonra gelen âlimlerin başvurdukları önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Özellikle mütekellimlerin, mezhepler tarihçilerinin görüşleri, ekoller, ihtilaflar ve biyografiler konusunda geniş bir bilgiye sahip olan Mahdûm, derin ve kapsamlı ilmî birikimiyle kaleme aldığı eserler aracılığıyla, kendisinden sonraki nesillerin istifade edebileceği önemli bir literatür ortaya koymuştur. Bu eserler sayesinde, fırkalar ve çeşitli ilmî meseleler hakkında sonraki dönem âlimlerine kaynaklık etmiştir. Safevîler'in çıkardığı olaylarla sarsılan bir dönemde, siyasi ve sosyal çalkantılara rağmen Mahdûm, mezhebi görüşlerini açıkça dile getirmekten kaçınmamış ve bunları savunmuştur. Ayrıca, İslâmî ilimler ve kelâmî konularda sahip olduğu derin bilgi ve mezhepler tarihine hâkimiyetiyle, kendisinden sonra bu önemli görevleri üstlenecek şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.⁸⁷

Mahdûm'un Ehl-i Sünnet içerisindeki iyi konumunun bir diğer sebebi, onun sahip olduğu ilmî donanımdır. Kaleme aldığı *en-Nevâkid* adlı eseri, onun ilmî yeterliliğinin en önemli göstergesidir. Eserinde kelâm, tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf ve pozitif ilimler gibi birçok konuda derinlemesine tartışmalar yaparak, sahip olduğu bilgi birikimini açıkça ortaya koymuştur.⁸⁸

Mahdûm'un ilmî başarısı, onu yalnızca ilmî çevrelerde tanınan bir şahsiyet hâline getirmekle sınırlı kalmamış aynı zamanda Safevîler döneminde Ehl-i Sünnet âlimlerinin ve halkın baskı altında bulunduğu, Şiîleşme politikalarının yoğun biçimde uygulandığı ve toplumsal açıdan güçlüklerin hâkim olduğu bir süreçte yaşamış olması, onun ilmî ve tarihî önemini daha da artırmıştır.

Mahdûm'un, yaşadığı dönemde Ehl-i Sünnet'in zayıflayan konumunu yeniden tahkim etmeye yönelik ilmî ve fikrî çabaları, onun ilmî kimliğinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu süreçte ortaya koyduğu çalışmalar, yalnızca bireysel bir gayretin ötesinde, mezhebin temel görüşlerinin sistemli bir biçimde savunulmasına yönelik bilinçli bir çabanın ürünü olarak değerlendirilebilir. Nitekim kaleme aldığı reddiyelerde, özellikle imamet meselesi, sahâbe anlayışı ve itikadî esaslar gibi temel konular üzerinde yoğunlaşması, bu amacın somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Özellikle Râfîzî olarak nitelendirdiği muhalif çevrelerin Ehl-i Sünnet'e yönelttiği eleştirilere karşı geliştirdiği argümantasyon, onun kelâmî ve cedeli yöntemlere vukûfiyetini göstermektedir.⁸⁹ Bu bağlamda Mahdûm'un eserlerinde, karşıt görüşlerin sistematik biçimde ele alındığı; örneğin bazı Şiî iddiaların önce nakledilip ardından akli ve nakli delillerle eleştirildiği görülmektedir. Bu yönüyle onun yaklaşımı, bireysel kanaatlerin ifadesinin ötesinde, aynı zamanda mezhebin bütüncül savunusunu hedefleyen bir ilmî tutum olarak öne çıkmaktadır.⁹⁰

Mahdûm'un mezhebinin savunma konusundaki kararlılığı, ilmî çevrelerle kurduğu ilişkilerde de kendini göstermektedir. Farklı düşünce çevrelerinden kimselerin ders halkasına katılması; örneğin bazı Şiî gençlerin de bu halkada yer alması, onun ilmî otoritesinin geniş bir etki alanına sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, onun farklı mezhebi eğilimlere sahip çevreler tarafından da dikkate alınan bir şahsiyet olduğunu ortaya koymasından önem arz etmektedir.⁹¹

Öte yandan Mahdûm'un kullandığı dil ve üslup, onun Ehl-i Sünnet geleneği içerisinde temsil gücü yüksek bir konumda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Eserlerinde yer yer kesin ve vurgulu ifadeler kullanması, mezhebin temel ilkelerini savunma konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır. Bu çerçevede Mahdûm, yalnızca kendi görüşlerini dile getiren bir müellif olmanın ötesinde, Ehl-i Sünnet'in ilmî ve fikrî çizgisini temsil eden önemli bir figür olarak değerlendirilebilir.

Mahdûm, geniş bilgisiyle yaşadığı döneme büyük bir etki bırakmıştır. Özellikle *en-Nevâkid* adlı eserinde yer verdiği tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, edebiyat ve astronomi alanlarındaki

⁸⁷ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205a.

⁸⁸ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

⁸⁹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 126b.

⁹⁰ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 132a.

⁹¹ Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 120a.

bilgiler, onun bu konulardaki derin bilgisini gözler önüne serer. Ehl-i Sünnet geleneği içerisinde mühim bir ilmî konuma sahip olan Mahdûm, yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal çalkantılarından etkilenmiş olmakla birlikte, görüşlerini açık bir şekilde ifade etmekten geri durmamıştır. Bu çerçevede, Sünnî inanç esaslarını çeşitli reddiyeler kaleme almak suretiyle sistemli bir biçimde savunmuştur. Şîa'nın görüşlerine karşı geliştirdiği bu eleştirel ve savunmacı yaklaşım, onun ilmî birikiminin yazılı eserler vasıtasıyla ortaya konulmasına zemin hazırlamıştır.⁹²

Sonuç

Bu çalışma, Mîrzâ Mahdûm'un mezhepler tarihi yazıcılığındaki yerini ve yöntemini betimleyici-analitik bir yaklaşımla incelemekle birlikte, elde edilen bulguların sentezlenmesi yoluyla onun İslâm Mezhepleri Tarihi literatürüne sunduğu katkıları daha somut bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Mahdûm'un, reddiye müellifi kimliğinin ötesinde, aynı zamanda mezhepler tarihine özgün metodolojik ve içeriksel katkılar sunan bir düşünür olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu incelemede, Mahdûm'un kendi döneminde vuku bulan hadiseler karşısındaki tavrı, özellikle İmâmiyye Şîası'nın ifrat derecesine varan inanç ve fikirlerine yönelttiği reddiyeler ile onun ilmî yaklaşımı ve bilim anlayışı da ele alınmıştır.

Öncelikle Mahdûm'un en önemli katkılarından biri, mezhepler tarihini yalnızca teorik bir alan olarak ele almakla kalmayıp, onu doğrudan tarihsel ve sosyo-politik bağlam içerisinde değerlendirmesidir. *en-Nevâkid* adlı eseri, Safevî-Osmanlı rekabetinin yoğunlaştığı bir dönemde kaleme alınmış olması sebebiyle, mezhebî tartışmaların itikadî boyutunun ötesinde, aynı zamanda siyasi ve toplumsal boyutlarını da yansıtan önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu yönüyle Mahdûm, mezhepler tarihine dair verileri sadece nakleden bir müellif olmaktan öte, yaşadığı dönemin dinî ve siyasi gerilimlerini analiz eden bir gözlemci kimliği sergilemektedir. Aynı zamanda bu eser, dönemin ihtilaflarını belgelemekle kalmayıp İslâm düşüncesine, özellikle de Ehl-i Sünnet ekolüne önemli katkılar sunmuştur.

İkinci olarak Mahdûm'un metodolojik katkısı dikkat çekicidir. Müellifin izlediği yöntem, klasik İslâm ilim geleneğinde yer alan nakil-temelli yaklaşım ile akli muhakemeyi birleştiren çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. O, ele aldığı mezheplerin görüşlerini öncelikle kendi kaynaklarına dayanarak aktarmakta, ardından bu görüşleri akli ve nakli deliller çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda Mahdûm'un nass perspektifini göz ardı etmeden, akıl ve nakli birlikte kullanan dengeli bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Eleştirilerinde genellemeci fakat ölçülü bir üslup takip etmiş, kişiselleştirmelerden kaçınmış ve meseleleri çözüm odaklı bir şekilde ele almıştır. Bu yöntem, mezhepler tarihi yazıcılığında yüzeysel aktarımın ötesine geçerek eleştirel ve mukayeseli bir analiz imkânı sunmaktadır.

Bununla birlikte Mahdûm'un, mezhepler arası ilişkileri mukayeseli bir perspektifle ele alması da önemli bir katkıdır. İmâmiyye Şîası'nı eleştirirken Mu'tezile, Hâricilik, Mürcie ve Zeydiyye gibi farklı fırkalarla karşılaştırmalar yapması, mezhepler tarihini bütüncül bir çerçevede değerlendirdiğini göstermektedir. Eserinde Şîa'nın yanı sıra diğer mezheplere de yer vermesi, onun geniş bir ilmî perspektife sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu karşılaştırmalar yer yer mezhebî perspektifin etkisi altında şekillenmiş olsa da farklı fırkalar arasındaki düşünsel ilişkileri ortaya koyması bakımından literatüre analitik bir derinlik kazandırmaktadır.

Mahdûm'un bir diğer önemli katkısı, mezhepler tarihine dair verileri sistematik bir tasnif içerisinde sunmasıdır. Eserinde konuları belirli başlıklar altında ele alması, kavramları tanımlayarak ilerlemesi ve argümanlarını aşamalı biçimde inşa etmesi, onun bilinçli ve planlı bir yazım süreci izlediğini göstermektedir. Bu durum, mezhepler tarihi yazıcılığında metodolojik düzen ve konu bütünlüğü açısından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle geniş hacimli bir eserde bu sistematigi koruyabilmiş olması, onun ilmî disiplinini açıkça ortaya koymaktadır.

Mahdûm'un katkılarından biri de, mezhepler tarihini geçmişle sınırlı bir bilgi alanı olarak görmeyip, kendi dönemiyle doğrudan ilişkili dinamik bir süreç olarak ele almasıdır. Onun eserinde yer alan gözlemler, dönemin mezhebî gerilimlerini, toplumsal dönüşümlerini ve dinî tartışmalarını yansıtan birinci elden veriler sunmaktadır. Bu yönüyle Mahdûm, mezhepler tarihine tarihsel tanıklık boyutu kazandırmakta ve literatüre sosyolojik içerik sağlamaktadır.

⁹² Mahdûm, *Kitâbü'n-Nevâkid*, 205b.

Ayrıca Müslümanların birlik ve dirliğine yönelik hassasiyeti, onun eleştirel yaklaşımının temel motivasyonlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Ancak Mahdûm'un yaklaşımının sınırlılıkları da göz ardı edilmemelidir. Eserinin büyük ölçüde reddiye geleneği içerisinde şekillenmiş olması, yer yer normatif ve değer yüklü bir dil kullanmasına yol açmıştır. Bu durum, mezhepler tarihinin tasvir edici yönünden kısmen uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte bu yaklaşımın, müellifin yaşadığı dönemin ilmi ve mezhebî şartları içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira klasik dönemde kaleme alınan birçok eser benzer şekilde mezhebî aidiyet çerçevesinde şekillenmiştir.

Sonuç olarak Mahdûm'un İslâm Mezhepleri Tarihi literatürüne katkıları şu şekilde özetlenebilir: (1) mezhepler tarihini tarihsel ve sosyo-politik bağlamıyla birlikte ele alması, (2) nakil ve akli birleştiren sistematik bir yöntem geliştirmesi, (3) mezhepler arası ilişkileri mukayeseli biçimde incelemesi, (4) konuları düzenli ve planlı bir tasnif içerisinde sunması ve (5) yaşadığı döneme dair birinci elden gözlemler sunarak literatüre tarihsel ve sosyolojik veri kazandırması.

Bu çerçevede Mahdûm, eleştiri yazarlığıyla sınırlı kalmayıp mezhepler tarihi alanında yöntem, içerik ve yaklaşım bakımından dikkate değer katkılar sunan bir müellif olarak değerlendirilmelidir. *en-Nevâkid* adlı eseri, mezhebî tartışmaları ele alan bir metin olmanın ötesinde, kelâm, mezhepler tarihi ve düşünce tarihi gibi alanlarda da başvurulabilecek çok yönlü bir kaynak niteliği taşımaktadır. Onun eleştirel, dengeli ve çözüm odaklı yaklaşımı, İslâm toplumunda birlik ve bütünlüğün korunmasına yönelik ilmi çabaların önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

Kaynakça | References

- Abay, Ahmet. "Kur'an'a Göre Müminlerin Eleştirilebilirliği Meselesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2018), 1-31.
- Altun, Hilmi Kemal. "Nâsıbî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 198-1230.
- Bulut, Halil İbrahim. "Safevîlerin Ehl-i Sünnet Karşısı Politikaları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 76 (01 Aralık 2015): 15-30. <https://izlik.org/JA52DT74XB>.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Nakîbüleşraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Cankurt, Şehmus. *Mîrzâ Mahdûm ve Şîlik Eleştirisi*. Ankara: Vizetek Yayıncılık, 2024.
- Çelenk, Mehmet. *16-17. Yüzyılda İran'da Şîliğin Seyri*. Bursa: Emin Yayınları, 2023.
- Dalkıran, Sayın. "İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şîî İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (Aralık 2002), 49-96.
- Dalkıran, Sayın. *İran Safevî Devletinin Kuruluşu ile Osmanlı-İran İlişkilerinde Şîliğin Rolü*. Uşak: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2022.
- Eberhard, Elke. *Osmanische Polemik gegen die Safaviden im 16. Jahrhundert nach arabischen Handschriften*. (Islam-kundliche Untersuchungen, Bd. 3.) [ix], Freiburg im Breisgau: Klaus Schwarz Verlag, 1970.
- Ekinci, Mustafa. *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- Gholsorkhi, Shohreh. "Ismail II and Mirza Makhdum Sharifi: An Interlude in Safavid History", *International Journal of Middle East Studies*. 1994;26(3):477-488. doi:10.1017/S002074380006075X.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Hasan-ı Rumlu. *Ahsenu't-Tevârîh*. thk. Abdülhüseyin Nevâî. Tahran: İntişârât-i Esâtîr, 1384.
- Işık, Ayhan. *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Işlak, Halil. "10./16. Asırda Yazılmış Bir Makâlât Eseri: Fırka-ı Nâciye Nasîrüddin Et-Tûsî ve Devvânî Üzerinden Hak Mezhebin Tespit Yöntemine Dair Polemikler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (Haziran 2023), 267-280. <https://doi.org/10.18505/cuid.1243072>.

- İskender Bey Münşi-yi Türkmen. *Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsi*. çev. Ali Genceli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Karadağ Çınar, Gülay. "Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri". *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1 (Temmuz 2017), 11-51.
- Kioumars, Ghereghlou. "A Safavid Bureaucrat in the Ottoman World: Mirza Makhdum Sharifi Shirazi and the Quest for Upward Mobility in the İlmiye Hierarchy. *Osmanlı Araştırmaları* 53/53 (Aralık 2018), 153-194. <https://doi.org/10.18589/oa.631995>.
- Korkmaz, Sıddık. "İslâm Mezhepleri Tarihinde Metodoloji Toplantısı Üzerine". *Dini Araştırmalar Dergisi* 6/18 İstanbul: 2003, 285-291.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mîrzâ Mahdûm. el-Hasanî el-Hüseynî eş-Şerif el-Cürçânî eş-Şirâzî İbn Seyyid Şerif Mu'inuddîn Eşref. *Kitâbü'n-Nevâkid li-Zuhûri'r-Ravâfid*. İstanbul: Topkapı Kütüphanesi, III Ahmed, 001828, 6a-212b.
- Mîrzâ Mahdûm. *en-Nevâkid li zuhûrir-Ravâfid li Muğiniddin Şerif Hüseyin Diresetun ve Tahkikun el-Kismul Evvel*. thk. Enes İbn Said b. Musfer el-Kahtani. Mekke: Ummu'l-Kura, 1421/2000.
- Nev'zâde Atâi. *Hadâiku'l-hakâik fî tekmîleti's-Şekâik*. çev. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Onat, Hasan - Kutlu, Sönmez - Aydın, Osman, vd., ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Önemli, Kadri. *Ümmeti Kutuplaştıran İlk İhtilaflar*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Öz, Mustafa. "Nâsibe". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 32/393-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Soofizadeh, Abdolvahid. "Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Rekabeti (1555-1618)". *OTAM* 43 (Bahar 2018), 165-179.
- Stanfield, Rosemary. "*Mîrzâ Makhdum Sharifi: A 16th century Sunni sadr at the Safavid Court*". New York University ProQuest Dissertations & Theses, 1992.
- Şahin, Hanifi. "Şii-İmâmî Kaynaklarda Ebû Hanîfe Algısı ve Yöneltilen Suçlamalar". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 48 (Aralık 2017), 119-140.
- Şahin, Hanifi. *Şiilerin Gözüyle Sünnîler: İlk Dönem Şii Kaynaklarda Sünnî Algısı*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Şahin, Rumeysa Nur. *Mirza Makhdum Between Two Worlds: A Safavid Sadr in the Ottoman World and His Refutation of the Qizilbash Beliefs*. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tüsteri, eş-Şehid el-Kadı es-Seyyid Nuriddin Şerafeddin el-Mar'âşi el-Hüseynî. *Mesaibu'n-Nevâsib fi'r-Reddi Ala Nevakidi'r-Revafid*, thk. Kays el-Attar (Kum: Nikarş-Delil Ma, 1426).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Osmanlılar'da Nakîbü'l-Eşraflık". *Marife* 4/3 (Kış 2004), 431-438.

Extended Summary

During the lifetime of the Prophet, disagreements that arose among the companions were quickly resolved, and such disputes were not allowed to escalate within the ummah. However, after the Prophet's death, differences of opinion gradually became more pronounced, and these divergences fueled by the atmosphere of fitna led to the emergence of various theological and political movements such as Kharijism, Murji'ism, Mu'tazilism, and Shi'ism. These divisions left profound impacts on the Islamic community and formed the basis for the sectarian differences that have continued to the present day. Among these, Shi'ism emerged as the most distinct representative of separation from the main body of the Muslim community. Significant disagreements occurred between Ahl al-Sunnah and the Shi'a, especially concerning the issue of the caliphate, and these differences deepened over time in both doctrinal and legal matters. In the history of Islamic sects, numerous scholarly debates, refutations, and political conflicts took place between these two groups, and at times even violent clashes occurred. Although these disputes were initially political in nature, they were gradually reinforced with religious

arguments and eventually transformed into religious schisms. These conflicts further intensified in the 16th century during the Safavid period. As the Safavid state gained strength, Makhdûm did not remain indifferent to the growing tension between Ahl al-Sunnah and the Shi'a and composed several works in an attempt to prevent this negative situation. Among his most important works, al-Nawâqid stands out in this context. In this work, Makhdûm criticizes the attitudes of the Râfidis (Qızılbaş) that he regarded as incompatible with Islam and elaborates on their contradictions in detail. He also aims to refute their baseless accusations against Ahl al-Sunnah. This study examines Mirzâ Makhdûm's understanding of scholarship. Its scope is limited to investigating Makhdûm's place in the history of Islamic sects. The aim is to reveal the author's contribution to the discipline of Islamic sects. Explaining the author's views on the history of Islamic sects, evaluating these views, examining the methods he employed while composing his work, identifying the innovations he introduced, and analyzing his interpretations regarding the process in which the sects emerged constitute the primary objectives of this research. Although this is the main aim, certain additional memories and ideas that are not directly related to the topic have also been included. These did not disrupt the flow or clarity of the subject; rather, they contributed to a better understanding of Makhdûm. The reason for studying Mirzâ Makhdûm is the desire to properly introduce an important figure who devoted his life to knowledge and scholarship, and to provide a resource that will guide future research, students, and academics. The period during which the author's intellectual framework was shaped is discussed, general information about his life and works is provided, and then various topics are examined with al-Nawâqid as the central focus. In this regard, factors such as the purpose of writing the book, its content, and its place within the tradition of raddiyah are emphasized. The author's religious and political views are presented, and information is given regarding his theological perspective, sources of knowledge, methodology, and critical thinking. Moreover, information on the beliefs of the Râfidis is provided, along with comparisons to other Shi'i groups. Within this framework, the ideas emerging from Makhdûm's critique of Shi'ism, particularly within the context of refutation literature, are analyzed. Al-Nawâqid is examined with the intention of contributing to science and humanity. This study is conducted using the document analysis method, one of the qualitative research models. The collected data were analyzed through descriptive and content analysis methods, and the topic was approached from historical, sociological, and sectarian perspectives. In addition to the author's work Kitâb al-Nawâqid li-Zuhûr al-Rawâfid, both classical sources and contemporary works were consulted. Through the views expressed in this work, the author provides researchers an opportunity to study the distinctions between Ahl al-Sunnah and Shi'ism, as al-Nawâqid was written during a period marked by serious conflicts between the Ottoman Empire and the Safavid State. Within this context, the author's critical approach, his method of critiquing the Shi'a especially the Imâmî Shi'a are addressed. Among the topics criticized are taqiyyah, ghaybah, raj'ah, imâmah, la'n, ta'n, tawallâ, tabarrâ, and badâ'. In preparing this study, the literature review method was used. Alongside the author's al-Nawâqid, classical compositions and more recent studies examining it were taken into consideration. Sources from the fields of kalâm and the history of Islamic sects were also utilized. As a result of the research, it has been demonstrated through the important historical information presented by the author how significant a figure he is in the context of Islamic sects history, and Makhdûm's important place within the discipline of the History of Islamic Sects has been established.